

Kategoria ilościowości jako składowa systemu słowotwórczego (na materiale języka rosyjskiego)

The category of quantitativity as a component of the word-formation system (based on Russian language)

Katarzyna Nobis-Wlazło

UNIwersYTET JANA KOCHANOWSKIEGO W KIELCACH

Słowa kluczowe

ilość, ilościowość, słowotwórstwo, system językowy

Keywords

quantity, quantitativity, word formation, language system

Abstrakt

Praca ma na celu przedstawienie kategorii ilości jako bazy strukturalnej procesów słowotwórczych oraz przejawów ilościowości jako werbalizacji znaczenia kwantytatywnego na poziomie semantyki derywacyjnej. Analizie poddano kategorię ilości w ujęciu logicznym, która uwidacznia się tam, gdzie elementy formy językowej łączą się w sposób linearny i która ma bardzo duży wpływ na procesy słowotwórcze (na przykład takie, które bazują na ilościowych procedurach dodawania oraz odejmowania). Autorka omawia realizację poprzez różne procesy słowotwórcze takich pojęć o charakterze ilościowym jak: deminutywność, augmentatywność, intensywność, gradualność, zbiorowość, relacja (stosunek jakościowy), stosunek ilościowy, duratywność, frekwentatywność, punktowość, porządek.

Abstract

The aim of the paper is to present the category of quantity as a structural basis for word-formation processes, and the manifestations of quantitativity – as a verbalisation of quantitative meaning at the level of derivational semantics. The analysis focuses on the category of quantity in the logical perspective, which becomes evident where the elements of a linguistic form are combined in a linear

manner and which has a significant impact upon word-formation processes (for example those based on quantitative procedures of addition and subtraction). The author discusses how various word-formation processes implement such quantitative processes as diminutive, augmentative, intensity, graduality, collectivity, relation (qualitative relation), quantitative relation, durativity, frequentativeness, a one-time process, order.

Przegląd literatury poświęconej przejawom kategorii ilości w języku pozwala dostrzec panujący w niej zamęt terminologiczny. Bardzo często dochodzi do utożsamiania różnych pojęć, nazywanych za pomocą jednej formy: *ilość*. Kategoria ta jednakże funkcjonuje na różnych poziomach, a do najważniejszych z nich należą: poziom potoczny (językowy), naukowy (specjalistyczny), filozoficzno-metodologiczny i metalogiczny (transcendentalny). Pierwszy z nich dotyczy ilości pojmowanej jako policzalna charakterystyka wszelkich obiektów (zarówno fizycznych, jak i informacyjnych), drugi poziom zajmuje się zmiennymi (gradacyjnymi) cechami badanych obiektów, trzeci odnosi się do badania stopnia przejawów charakterystyk danego obiektu, czwarty zaś pojmuje ilość jako kategorię aprioryczną, warunkującą sposób pierwotnego, analitycznego doświadczenia fenomenów przez zmysły, a także determinującą sposób pojmowania obiektów i jednostek doświadczenia w różnych dziedzinach życia¹. Rozróżnienie terminów dotyczących pojęcia ilości, a tym samym dyferencjacja poziomu badanych obiektów jest niezbędne do osiągnięcia celu pracy, a więc zbadania wpływu kategorii, o której mowa, na strukturę systemu słowotwórczego oraz jej realizację poprzez ten system.

Badacze zajmujący się analizą przejawów danej kategorii w języku dowiedli, iż ilość kognitywna może być z jednej strony semiotyzowana za pomocą środków językowych, z drugiej zaś ilość może występować jako forma logiczna niezbędna do kształtowania jednostek języka i mowy. W celu uniknięcia homonimii zaproponowano, aby w odniesieniu do danej kategorii werbalizującej się w języku używać określenia *ilościowość* (patrz o tym Nobis-Wlazło 2017), termin *ilość* odnosić do kwantyfikacji badanych obiektów, natomiast termin *ilość jako kategoria metalogiczna* stosować do wyjaśnienia sposobu powstawania pojęć (w rozumieniu I. Kanta). W poniższej pracy kategoria ilości będzie rozpatrywana jako składowa procesów słowotwórczych (jako baza strukturalna), przejawy ilościowości zaś jako werbalizacja kwantytatywnego znaczenia na poziomie semantyki derywacyjnej.

¹ Więcej na ten temat: K. Нобис-Влязло, *Количество и количественность в русском языке: ономаσιологический анализ*, Тернополь 2017.

Kategoria ilości w ujęciu logicznym ma bardzo duży wpływ na procesy słowotwórcze. Przejawia się ona tam, gdzie elementy formy językowej łączą się w sposób linearny (a więc dotyczą nie tylko omawianej tutaj płaszczyzny słowotwórczej, gdzie mamy do czynienia z połączeniami morfemowymi, ale wszędzie tam, gdzie w języku „materializują się” ilościowe pojęcia szeregowania i uporządkowania, np. w takich formach językowych jak sylaby, połączenia wyrazowe, części zdania, a także struktury tekstu). Jak zauważył J. Baudouin de Courtenay:

każdy badacz, interesujący się ilościowością myślenia językowego, powinien doszukiwać się odpowiedników ilościowości czysto matematycznej we wszelkich dziedzinach tego myślenia językowego: w dziedzinie wyobrażeń wymawianiowo-słuchowych (psychofonetyka), w dziedzinie wyobrażeń morfologicznych w najobszerniejszym znaczeniu tego wyrazu (morfologia zdania czyli składnia, morfologia wyrazów, fleksja, morfologia morfemów i ich części składowych, morfologia fonemów), w dziedzinie wyobrażeń znaczeniowych (semantyka); w dziedzinie wyobrażeń pisaniowo-wzrokowych w różnicy od świata wyobrażeń wymawianiowo-słuchowych².

Takie przejawy ilości są również dostrzegalne u podstaw pewnych procesów słowotwórczych, które bazują na ilościowych procedurach dodawania oraz odejmowania. Przy czym operacje te nie są przeniesione z matematyki w sposób absolutny (Baudouin de Courtenay zwracał uwagę, iż między jednostką myślenia matematycznego a jednostką myślenia językowego zachodzą zasadnicze różnice³), raczej procedura taka ma charakter potoczny

² J. Baudouin de Courtenay, *Ilościowość w myśleniu językowym*, [w:] *Dzieła wybrane* t. 4, Warszawa 1990, s. 548-549.

³ Baudouin de Courtenay zwracał uwagę, iż „jednostka matematyczna jest pojęciem względnym i daje się mnożyć i dzielić do nieskończoności. [...] Jednostka myślenia językowego, jako odbicie jedynej w świecie jednostki absolutnej, tj. świadomości, czyli jaźni ludzkiej nie daje się dzielić do skończoności ani tym bardziej do nieskończoności. Wszelkie wyobrażenia myślenia językowego są jednostkami niepodzielnymi, a dopiero ich przemijające wyładowywania w świat zewnętrzny, stając się obiektami badań fizycznych, dają się dzielić i mnożyć do nieskończoności. Wszelkie elementy myślenia językowego, tj. zdania, wyrazy jako składniki zdań, czyli syntagmy, wyrazy jako kompleksy morfemów, morfemy, fonemy namorfologizowane i nasemantyzowane, kinemy, akusmy..., ujmowane na właściwym im podłożu, nie dają się dzielić. Możliwe są wprawdzie ich ułamki, ale będą to ułamki swoiste, całkiem odmienne od ułamków myślenia matematycznego [...] Zestawiając i porównując ilościowość w myśleniu językowym z ilościowością myślenia matematycznego, zaznaczamy ich zasadniczą różnicę. To, co należy do matematyki, daje się ująć w ścisłe formuły, czy to metodami matematyki niższej, czy też metodami matematyki wyższej. Jedyną metodą o podłożu matematycznym, stosowaną dotychczas w językoznawstwie, jest metoda statystyczna, tj. określenie empiryczne wzajemnego

i dotyczy zdroworozsądkowego językowego poziomu myślenia, który przenika do procesów derywacyjnych. Do pierwszej z wyżej wymienionych procedur można odnieść morfologiczny sposób tworzenia wyrazów: derywację afiksálną [sufiksálną (*дом+ик*), prefiksálną (*отъ+ежать*), konfiksálną (*между+город+ный*), kompozycję (*красн-о-белый, лингв+о+семиотика*)]. Innymi przykładami bazującymi na procedurze dodawania są nieafiksálne procesy słowo- i frazotwórcze polegające na przekształceniu ciągów mownych w całościowy i samodzielny znak językowy: zestawienie (*Великий Новгород, немецкая овчарка*) i zrost (*мало+доступный, пол+ночь, сего+дня*)⁴, w tym jednostek reduplikowanych (*кан-кан, буль-буль*), czyli wyrazów powtarzających się. Poza tą dychotomią pozostają niektóre quasi-afiksálne sposoby derywacji, czyli takie, które, z jednej strony, prowadzą do kreowania nowych form, lecz nie posługują się przy tym ani tradycyjnymi morfemami słowotwórczymi, ani łączeniem istniejących form wyrazowych. Do takich procedur można zaliczyć konwersję⁵ (*ход, сушь*), ucięcie (*вамн,*

stosunku procentowego różnorakich przejawów życia językowego: stosunek %% w fonetyce opisowej i historycznej, w morfologii itd. Inne pojęcia matematyczne, w zastosowaniu do myślenia językowego, tylko się przybliżenie zaznacza, ale się ich jeszcze systematycznie nie stosuje, nie oblicza się⁷. Więcej na ten temat: J. Baudouin de Courtenay, op. cit., s. 560.

⁴ Analogicznie jest w języku polskim. Pisownia łączna lub rozłączna nie powinna mylić: sposób tworzenia jest identyczny w przypadku słów *długogrająca* (*długo + grająca*) czy *naprawdę* (*na + prawdę*) jak i *na razie* (*na+razie*) czy *szybko montowalny* (*szybko + montowalny*).

⁵ W słowotwórstwie formalnym ten sposób nazywa się też derywacją zerową. Jak zauważał J. Baudouin de Courtenay: „W myśleniu językowym musimy przyjąć pojęcie elementu zerowego. Ale takie zero, zero myślenia językowego różni się zasadniczo zarówno od zera matematyki wyższej, jak i zera matematyki niższej, chociaż do pewnego stopnia zbliża się do tego ostatniego. Zero myślenia językowego przypomina pojęcie duszy bez ciała” (Ibidem, s. 550). Jednakże, naszym zdaniem, to, o czym mówił Baudouin, dotyczy przypadków paradygmatycznie uzasadnionej zerowości, gdy jeden z członów paradygmatu niezerowego nie ma fonetycznej eksplikacji (*стол+у, стол+а > стóл + Ø* lub *нес+л+и, нес+л+а, нес+л+о > нес+ Ø + Ø*). Jak widać, jest to możliwe wyłącznie w dziedzinie formotwórstwa (fleksji). Mówienie o derywacji zerowej jest wynikiem zakotwiczenia w metodologii substancjalnej, która wymusza kreowanie zbędnych bytów nawet tam, gdzie nie ma takiej potrzeby według logiki: derywacja to zawsze dodawanie do tematu jakichś formantów posiadających znaczenie słowotwórcze, zatem jeśli pojawia się jakieś znaczenie słowotwórcze, a widocznego formantu nie ma, musi to być formant zerowy. Konwersja jako sposób derywacji polega na tym, że wykładniki gramatyczne słowa wyjściowego, np. czasownikowe lub przymiotnikowe, zastępuje się nowymi: *вход(ить) > вход(Ø)*, *золот(ой) > золот(о)*, *лuc(Ø) > лuc(а)*. Tak więc faktycznie konwersja jest tzw.

магаз, кроссы, док, коммент)⁶ oraz tworzenie skrótowców (*вуз, МХАТ, МГУ*).

Sposobami hybrydowymi, łączącymi cechy wszystkich wymienionych odmian derywacji, są ucięcie z sufiksacją (*велик, училка, лабораторка*), zrost z sufiksacją (*подоконник*), złożenie z sufiksacją (*двуязычный, мяс+о+руб+ка*), morfologiczne bądź syntaktyczne kontaminację (*гей + Европа > Гейропа, играть роль + иметь значение > играть значение, оказать помощь + уделить внимание > оказать внимание*).

Jednoznacznie ilościowy wymiar mają procesy uniwerbizacji⁷, czyli tworzenie słów na podstawie ustabilizowanych nazw wielowyrazowych (frazemów) jako ich synonimów stylistycznych lub dyskursywnych: *кредитная карта > карта, мобильный телефон > мобильник, индукционная плита > индукция*. Przy tym, jak widać, uniwerbizacja jako proces onomazjologiczny nie jest tożsama ze sposobem tworzenia słowa, ponieważ podczas uniwerbizacji mogą być stosowane odmienne sposoby słotwórstwa: ucięcie członu frazemu (*карта*), ucięcie z derywacją semantyczną (*индукция*) lub sufiksacją (*мобильник*).

Powyższych rozważań związanych z ilościowym charakterem procesów słotwórczych nie należy rozumieć w kontekście tworzenia nowego znaczenia przy pomocy łączenia (lub odejmowania) pewnych jednostek językowych. Jest to jedynie wskazanie na specyfikę tych procesów, wynik ich relacji strukturalnej.

Jako podstawę tworzenia nowych jednostek przyjmujemy podejście onomazjologiczne, w którym nowe znaczenie nie powstaje w wyniku połączenia podstawy słotwórczej z formantem, tylko poprzedza i determinuje tę procedurę, co podkreślał I. Toropcew, mówiąc, iż:

для ономасиологического направления в изучении словопроизводственного процесса характерно представление о словопроизводствен-

fleksyjnym sposobem derywacji, w którym rolę formantu pełni cały paradygmat wykładników gramatycznych.

⁶ W polskim językoznawstwie rozróżnia się dwa rodzaje ucięcia: tzw. derywację wsteczną, czyli odcięcie morfemu oraz mutylację. W ujęciu S. Grabiasa mutylacja to „ucięcie wyrazu fundującego o element nie będący morfemem”. Więcej na ten temat: S. Grabias, *O ekspresywności języka*, Lublin 1981, s.110. W niektórych przypadkach ilościowym procedurom ucięcia afiksów towarzyszą jakościowe przemiany morfologiczne w finalnej części uciętego tematu (np. pol. *piach, Zocha*). Ten sposób ucięcia polega nie tylko na samym odrzuceniu części ciągu morfemowego, lecz zakłada także dodanie (lub zachowanie) paradygmatu fleksji. W niektórych zaś przypadkach dochodzi do zabiegów kontaminacyjnych: *mat(em)ma(tyka)* bądź *mat(em)m(atyk)a*; *sio(st)ra*.

⁷ M. Dokulil, *Teoria derywacji*, Wrocław 1979, s. 29.

ном процессе как движении от лексики невыраженного содержания, то есть от синтаксически или физиологически (представления о звуках, чувствах) объективированного содержания к выражению этого содержания в лексической единице⁸.

Twórca teorii kategorii onomazjologicznych M. Dokulil zwracał uwagę na fakt, iż akt tworzenia nowego wyrazu zakłada opracowanie i uporządkowanie pewnej treści („uogólnionego obrazu rzeczywistości”), która zostaje „zaszeregowana w sposób odpowiadający możliwościom wyrażania danego języka”⁹. Jako podstawowe struktury pojęciowe przyjął kategorie substancji, procesu, atrybutu i okoliczności. Każda z nich ma pewien stosunek zarówno do merytorycznej kategorii ilościowości (nominacji pojęć o ilości), jak też do formalnej kategorii ilości. Jest rzeczą oczywistą, że podstawową kategorią onomazjologiczną, w ramach której realizowana jest semantyczna kategoria ilościowości, jest kategoria atrybutu, gdyż liczba (*de facto* ilość) obiektów czy ich porządek w szeregu to cechy atrybutywne tych obiektów (*пять раз, шестой день*). Niemniej ważnymi procedurami kognitywnymi są substancjalizacja atrybutów (w naszym przypadku to wykreowanie pojęcia liczby – *пять плюс шесть*), a także ujęcie ilości jako okoliczności (cechy czynności) – *раз, трёхкратно, дважды, впервые, стократно, много*) lub jako czynności – *удвоить, увеличить, приумножить* i pod. O wiele szerszy zasięg natomiast ma formalna (instrumentalna) kategoria ilości, która ujawnia się absolutnie na wszystkich poziomach organizacji każdej z wymienionych kategorii – zarówno w gramatyce (kwantyfikatory gramatyczne, kategoria liczby, przypadku i rodzaju, kategoria stopniowania, kategoria osoby, czasu, trybu, wszystkie kategorie składniowe), jak i w semantyce (nazwy części i całości, nazwy zbiorów i jednostek, nazwy miar, wymiarów i rozmiarów, nazwy relacji, nazwy zmiennych jakości, nazwy własności relacyjnych, nazwy czynności krotnych, nazwy czynności złożonych, właściwości lub przedmiotów i zjawisk, nazwy okoliczności relacyjnych, w tym stopnia i miary, kwantyfikatory semantyczno-leksykalne). Jeśli się sobie wyobrazi znak językowy jako funkcjonalne połączenie znaczenia i formy (derywacyjnej, morfologicznej oraz fonologiczno-fonetycznej), to im bliżej formy, tym nasilenie instrumentalnej kategorii ilości będzie się zwiększać. Najwyższy poziom formalna kategoria ilości osiąga w formie zewnętrznej (fonetycznej), gdyż ciąg fonetyczny niemal w stu procentach składa się z jednostek ciągłych, czyli ilościowych (nazywanych przez F. de Saussure’a *figure vocal*, a przez redaktorów jego *Kursu językoznawstwa ogólnego* – *image acoustique*). Im bliżej znaczenia leksykalnego, tym bardziej znaczącymi stają się czynniki jakościowe i tym sła-

⁸ И. С. Троопцев, *Словопроизводственная модель*, Воронеж 1980, s. 21.

⁹ M. Dokulil, op. cit., s. 41.

biej przejawia się kategoria ilości. W znaczeniach gramatycznych znajdziemy więcej przejawów kategorii ilości niż w znaczeniu derywacyjnym, a w tym ostatnim więcej niż w znaczeniu leksykalnym.

Zatem derywacja i słowotwórstwo jako takie to domena językowa pośrednia pomiędzy semantyką a formą znaku, w której w miarę harmonijnie występują funkcje ilościowe i jakościowe, gdyż jest to sfera, w której zasadniczo jakościowe potrzeby znaczenia powinny zostać uzgodnione z zasadniczo ilościowymi potrzebami formy.

Kluczowym mechanizmem procesów nazewniczych (onomazjologicznych) odpowiadającym właśnie za dostosowanie znaczenia i formy są procesy motywacyjne, czyli poszukiwanie powodów, z jakich to znaczenie powinno mieć właśnie taką, a nie inną formę. M. Dokulil podzielił procedury motywacyjne na trzy kategorie w zależności od typu relacji między informacją znajdującą się w znaczeniu motywowatora (bazy onomazjologicznej) oraz informacji kojarzonej z formantem: mutacje, transpozycje oraz modyfikacje. W pierwszym przypadku formant dominuje i istotnie zmienia (mutuje – według terminologii Dokulila) znaczenie tematu: *виолончелист* ('muzyk grający na wiolonczeli') < *виолончель* ('instrument muzyczny') + *ист* ('działacz'), w drugim – całkowicie zmienia kategorię (klasę semantyczną) informacji tematu, zachowując samo znaczenie denotacyjne: *хождение* ('czynność substancywowana') *ходить* (czynność) + *ение* (substancywacja), w trzecim – istota procedury onomazjologicznej polega na dodaniu do znaczenia tematu pewnych treści uzupełniających, które to znaczenie wzbogaca lub urozmaica (modyfikuje)¹⁰, nie zmieniając go w aspekcie kategorialnym: *столик* ('mały stół') < *стол* ('rodzaj mebla') + *ик* (zdrobnienie).

Ten ostatni typ motywacji jest najbardziej narażony na wpływ formalnej kategorii ilości. Bardzo wiele z takich znaków modyfikacyjnych zawiera w swojej strukturze również znaczenie ilościowości, pojmowanej jako informacja o rozmiarach czy wielkości obiektu. Ale nawet tam, gdzie wyraźnie ilościowość nie jest zauważalna, występuje dodatkowa cecha/właściwość/zabarwienie rozpatrywanego obiektu, która modyfikuje znaczenie jej hiperonimu. Właśnie to jest przejawem instrumentalnej (formalnej) kategorii ilości. Oleg Leszczak zauważa, iż taka modyfikacja może mieć charakter denotacyjny lub konotacyjny,

при первой мотивационный признак классификационно сужает исходное понятие (так образуются глаголы, модифицирующие понятие некоторого действия в пространственном, интенсификационном, количественном и др. отношении, именные деминутивы, адъективные ин-

¹⁰ Ibidem, s. 67.

тенсификаторы и под) [...] при второй, основной акцент падает на экспрессивно-оценочную характеристику существующего понятия¹¹.

Poniżej rozpatrzemy realizację poszczególnych pojęć o charakterze ilościowym za pomocą różnych procesów słowotwórczych.

1) Deminutywność – polega na pojmowaniu obiektu jako małego lub mniejszego (niż był oczekiwany) przez odbiorcę. Według Dokulila może mieć charakter kwantytatywny (pozostając w obrębie języka pojęciowego) lub kwalitatywny, czyli emocjonalny, pełniąc funkcję meyoratywną/aprecjatywną lub pejoratywną/deprecjatywną¹². Kwalitatywność nie będzie dotyczyła samego obiektu, gdyż jest to przede wszystkim informacja odnośnie do podmiotu i jego stosunku do danego obiektu¹³. Kwalitatywność realizuje się poprzez spieszczenia (hipokoristika), które przez niektórych badaczy języka rozpatrywane są jako grupa wtórna w stosunku do deminutywów *sensu stricto*. Może także zaistnieć sytuacja, kiedy zjawisko deminutywności dotyczy obu typów jednocześnie ma zarówno kwantytatywny, jak i kwalitatywny charakter¹⁴. S. Grabias zauważa, iż:

podział na deminutiva i hipokoristika ma charakter ściśle teoretyczny, bowiem w praktyce ustalenie granic między nimi następuje niezmiernie trudno. Konsekwentne stosowanie kryterium znaczeniowego [...] prowadzi do dwóch rozwiązań. Niektórzy badacze problemu mówią o czystych deminutywach, czystych hipokoristikach oraz o derywatach deminutywno-hipokorystycznych zawierających jednocześnie komponent małości i emocjonalnej postawy mówiącego. Inni, dostrzegając płynność kryterium znaczeniowego i zawodność rozmaitych kryteriów formalnych, kwestionują możliwość wydzielenia deminutywów jako oddzielnej kategorii słowotwórczej i uznają jedną, szeroką klasę derywatów deminutywno-hipokorystycznych¹⁵.

¹¹ O. Лещак, *Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики*, Тернополь 1996, s. 384.

¹² Ibidem, s. 76.

¹³ Również B. Kreja jest zdania, że funkcje sufiksów zdrabniających są różnorodne. Za najważniejsze uważa: „1) funkcje uczuciowe, emocjonalne, wskazujące na subiektywną postawę osoby mówiącej względem wskazanego w temacie słowotwórczym przedmiotu i 2) funkcje pojęciowe, intelektualne, wskazujące na obiektywne zmiany w ilości lub jakości nazwanego w temacie słowotwórczym przedmiotu”. Więcej na ten temat: B. Kreja, *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*, Gdańsk 1969, s. 15.

¹⁴ Dokulil podkreśla, iż kategoria deminutywności polega na uzupełnianiu pojęcia dodatkową informacją: „ważne jest, że pojęcie rozumiane deminutywnie zawsze pozostaje w pojęciu wyjściowym, ma tylko o specjalny znak więcej [...], ogólnie: *domek* to *dom* + *znak wartościujący*”. Więcej na ten temat: M. Dokulil, op. cit., s. 67.

¹⁵ S. Grabias, op. cit., s. 64.

Kategoria deminutywności w języku rosyjskim werbalizuje się przy użyciu następujących sufiksów:

-ок-/-к- / -ек- (rzecz.) – *облачко, головка, окошко, окошечко, группка, лапка, шляпка, петелька, свечечка, шпилечка, скамеечка*; -ик- (rzecz.) – *щипчики, листик*; -чик-(rzecz.) – *стульчик*, -ушек- / ушк (rzecz.) – *воробушек, игрушка, колотушка*; -ышек- (rzecz.) – *воробышек*; -урк- (rzecz.) – *печурка*.

Wszystkie przedstawione przykłady mogą być użyte jako leksemy ze znaczeniem deminutywnym *sensu stricto* (zwłaszcza jeśli obok nich będzie użyty dodatkowy leksem wskazujący na rozmiary nazywanego obiektu), jak również mają w sobie potencjał użycia ich jako formy spieszczenia, por.: *Среди часов был один экземпляр с кукушкой, которая выскакивала из окошечка над циферблатом и куковала число часов; Добрые люди в приданое ей дали небольшой домик в три окошечка; Эта рамочка переедет на соседнее окошечко, сделав его активным* (Евгения Пастернак, *Интернет для женщин*, 2010).

Warto zaznaczyć, że w nazwach ludzi, zwłaszcza dorosłych, można dostrzec dość wyraźną różnicę między deminutywami a hipokorystykami (zdrobienia w tym przypadku to zawsze hipokorystyki). Analogiczna sytuacja powstaje w nazwach abstrakcyjnych albo nazwach substancji homogenicznych, które z założenia nie mają gradacji rozmiarowej. W przypadku zaś nazw przedmiotów (odrębnych rzeczy) wszystko zależy od referencji oraz intencji mówcy. Mówca może mieć na uwadze albo rzecz małych rozmiarów, albo wyrażać swoje pozytywne uczucia do rzeczy o standardowych rozmiarach, albo też wyrażać w ten sposób swoje uczucia do adresata (dziecka, bliskiej osoby, znajomego lub obsługiwanego klienta) albo nawet ironiczny lub lekceważący stosunek do nazywanego obiektu.

W poniższych zaś przykładach derywaty wyrażają przede wszystkim emocjonalne zabarwienie o charakterze pozytywnym, serdecznym lub lekceważącym/pogardliwym/ironicznym:

-ок- / -ек- / -к- (rzecz.) – *дружок, браток, зятёк, дитячко, тучка, сучка, пышечка, душечка, малышечка, дядечка, нянечка, чаёк*; *ночка, неделька, земелька, липка, молочко, штучка, игрушечка, троечка, двоечка*; -еньк- (rzecz.) – *дороженька, ступенька, папенька, подруженька, дяденька, батенька*; -ишк- / -ышк- (rzecz.) – *городишко, одеялишко, письмишко, сынишка, людишки, ребятишки,домишко, зайчишка, трусишка, болтунишка, барахлишко, дурнышка, худышка, воробышек, уголышек*; -ушк- (rzecz.) – *головушка, невестушка, хозяйушка, зятушка, хрюшка, зверушка, развалушка, полюшко, волюшка, воробушек, хлебушек*; -оньк- (rzecz.) – *яблонька, липонька, козонька, коровонька, берёзонька*,

лисонька; -ец- (rzecz.) – *письмецо, ружьецо, пальтецо, серебрецо*; -ыш- (rzecz.) – *глупыш, малыш, -урк-* (rzecz.) – *дочурка, печурка, девчурка*; -ус- (rzecz.) – *бабуся, дедуся*; -ул- (rzecz.) – *мамуля, Нинуля*; -ут- (rzecz.) – *Анюта, Марфута*; -уш- (rzecz.) – *Катюша, -очк-* (rzecz.) – *звёздочка, мордочка, косточка, кисточка, мордочка*; -ечк- (rzecz.) – *времечко, семечко, вымечко, ситечко, местечко, -ешек-* (rzecz.) – *краешек, пельмешек, ставешек*; -ёнк- / -ёнок (rzecz.) – *лошадёнка, сестрёнка, котёнок, оленёнок, гусёнок*; -аш (rzecz.) – *мамаша, милаша*; -ашк (rzecz.) – *старикашка, кудряшка, дурашка*; -ейк- (rzecz.) – *шубейка, -чик-* (rzecz.) – *хозяйчик*; -еньк- (przym.) – *бледнёнький, глупенький, маленький, беднёнький*; -ёшеньк- (przysł.) – *белёшенько, глупёшенько, точнёшенько, чернёшенько, давнёшенько*; -ёхоньк- (przym.) – *умнёхонький*; -к- (przysł.) – *немножко*; -ечк- (przysł.) – *немножечко, тихонечко, хорошенечко*.

Nie da się nie zauważyć, że wachlarz derywacyjnych środków wyrażenia znaczeń hipokorystycznych jest o wiele szerszy niż do kreowania deminutywów. Biorąc pod uwagę dystrybucję znaczeniową, o której była mowa wyżej, naprowadza to na myśl, że jednak są to, chociaż i sprzężone za sobą, różne kategorie słowotwórcze i semantyczne.

S. Grabias również stoi na stanowisku, iż:

różnica między deminutywami a hipokorystykami rysuje się wyraźnie. Deminutywami są konstrukcje słowotwórcze, w których komponent małości jest wyłącznym wynikiem udziału formantu w strukturze znaczeniowej [...] jeśli dodamy, że formacje spieszczające powstają także przy użyciu formantów niedeminutywnych, to przyjdzie nam stwierdzić, że przeciwstawienie deminutywów hipokorystykom stanowi w gruncie rzeczy opozycję wartości znaczeniowej wnoszonej przez formanty (deminutywne) do wartości całych konstrukcji słowotwórczych. Emocjonalność jest zjawiskiem znacznie szerszym niż deminutywność¹⁶.

2) Augmentatywność – przeciwieństwo deminutywności, która wg badaczy pełni o wiele bardziej złożoną funkcję i nigdy nie ma charakteru czysto kwantytatywnego,

tylko albo kwalitatywno-kwantytatywny, polegający na obelżywym, czasem tylko familiarnym pojmowaniu przedmiotu jako niepotrzebnie wielkiego (większego niż jest przedmiot normalnie) [...] z wartościowaniem przeciwnym, tzn. pozytywnym, albo raczej tylko kwalitatywny, polegający jedynie na deprecjonującym pojmowaniu przedmiotu¹⁷.

¹⁶ Ibidem, s. 66.

¹⁷ M. Dokulil, op. cit., s. 68.

Pierwszy przypadek ilustrują leksemy utworzone za pomocą następujących sufiksów: -ищ- (rzecz.) – *ручище, хвостище, домище, лошадище, горища, толпища, умище*; -аст- (przym.) – *зубастый, грубастый*; drugi zaś odzwierciedlają wyrazy werbalizowane przy pomocy sufiksów -ах- (rzecz.) – *деваха*; -ух- (rzecz.) – *старуха, толстуха, восьмуха*; -ищ- (rzecz.) – *сборище, бабище, кровище, грязища*.

3) **Интенсивность** – rozumiana jako większy lub mniejszy stopień przynależności cechy do obiektu lub procesu, a więc nie dotycząca w sposób bezpośredni ilościowości, lecz z nią styczna. Tę kwestię omawia również A. Kiklewicz, zwracając uwagę na korelację między kwantyfikacją a stopniem¹⁸.

-оват- / -еват- (przym.) – *розоватый, сладковатый, угловатый, тыповатый, рябоватый, долговатый, густоватый, грубоватый, красноватый, солоноватый, молодцеватый, кудреватый*; -ощав- (przymiot.) – *худощавый, сухоощавый* (w obu przypadkach skłonność do występowania cechy w niedużym lub umiarkowanym stopniu); -ищ- (rzecz.) – *работища, красища, жарища, темнотища* (przy nominacji pojęć abstrakcyjnych o znaczeniu atrybutywnym przyrostek ten wskazuje na dużą intensywność występującej cechy); -чак- (rzecz.) – *весельчак, смельчак*; -ан- (rzecz.) – *старикан, великан, критикан* (w obu przypadkach przejaw cechy występującej w większym stopniu); -овит- (przym.) – *плодовитый, башковитый* (skłonność do większego stopnia przejawu cechy); -ист- (przym.) – *серебристый, залиvistый, снежистый, смолистый, шерстистый*; -оват- (przysł.) – *бедновато, маловато, вкусновато* (w obu przypadkach cecha występująca w pewnym stopniu); -ёхоньк- (przysł.) – *точнёхонько, ранёхонько, полнёхонько, быстрохонько*; -ёхонк- (przym.) – *умнёхонький*; -ёшеньк- (przysł.) – *белёшенько* (we wszystkich przypadkach ze znaczeniem dużej intensywności);

Znaczenie intensywności może werbalizować się także przez reduplikację (*белым-бело, чёрным-чёрно, ходишь-ходишь*), a także za pomocą przedrostków, np. *вз-*, oznaczającego intensywnie rozpoczęcie jakiegoś działania: *взбить, взмахнуть, вспорхнуть, взлететь*, *на-* (działanie o dużej intensywności): *наврать, навывдумывать, по-* (działanie wykazujące nieduży stopień intensywności) *поплакать, попеть, попить*.

¹⁸ Kiklewicz zauważa, że w kategorii stopniowania można wyodrębnić kilka typów: „1) stopień nadmierny – wystarczający – niewystarczający (nadmiernie, wystarczająco, niewystarczająco), 2) stopień wysoki – niski (bardzo – nie bardzo), 3) stopień powyżej normy i poniżej normy (dużo, mało), 4) stopień osiągnięcia / nieosiągnięcia kresu (w pełni – niemal), 5) stopień osiągnięcia/nieosiągnięcia normy (zupełnie – niezupełnie). Więcej o tym: A. Kiklewicz, *Квантификация в системе семантических категорий естественного языка*, [w:] *Притяжение языка. Грамматические категории. Синаксис*, Olsztyn 2009, s. 258

4) **Gradualność** – rozumiana jako większy lub mniejszy stopień przejawu, natężenia cechy. W odróżnieniu od intensywności gradualność dotyczy ściśle kwantyfikacji w ramach umownej skali cechy jako takiej bez związku z obiektem, do którego przynależy.

Jest ona wyrażana za pomocą przedrostków: наи-(przym. / przysł.) – *навысший, наилучший, наиновейший, наилучше*; пре-(przym. / przysł.) – *преподлый, прелёгкий, пречудный, пречёрный, преужасно*; супер-(przym./ rzecz.) – *супермодный, суперсовременный, суперинфекция*; сверх-(przym./ rzecz.) – *сверхзадача, сверхчеловеческий*, ультра- (przym.) – *ультрасовременный, ультрамодный, ультралевый*

5) **Zbiorowość** – kategoria *stricte* kwantyfikacyjna, polegająca na przedstawieniu obiektu nominacji jako mnogości (aglomeracji lub agregatu). Dokulil odnotowuje ją jako kategorię kolektywności i zalicza do kategorii modyfikacyjnych:

tylko wtedy, gdy punktem wyjścia jest ilościowe, pluralne znaczenie pojęcia [...], pojęciu modyfikacyjnemu bardziej odpowiada łączenie pojęcia kolektywnego z pojęciem kwantytatywnym już określonym, a więc pluralnym, a nie singularnym, ewentualnie kwantytatywnie nie określonym. Pojęcie *listi* ‘listowie’ można doskonale analizować jako *listy* ‘liście’ lm. Do *list* ‘liść’ + znak kolektywności (obejmujący znaczenie nieokreślonej kolektywności)¹⁹.

Najbardziej naturalnym derywacyjnym środkiem wyrażania tej kategorii w języku rosyjskim są sufiksy:

-ств- (rzecz.) – *братство, начальство, рыцарство*; -еств- (rzecz.) – *юношество, землячество, купечество, монашество, беднячество*; -от- (rzecz.) – *беднота, пехота*; -н- (rzecz.) – *солдатня, шоферня, ребятня*; -няк- (rzecz.) – *молодняк, ивняк, дубняк, березняк*; -вор- (rzecz.) – *детвора*.

Większość z nich dzisiaj już jest nieproduktywna. Teoretycznie można byłoby wyróżnić też przyrostki o podobnej funkcji derywacyjnej w wyrazach zapożyczonych ze znaczeniem zbiorowości, chociaż jest to zabieg nieco wątpliwy: -ациj- (rzecz.) – *администрация, формация, аргументация, документация*; -ериj- (rzecz.) – *жандармерия, бухгалтерия, кавалерия, артиллерия*; -иад- (rzecz.) – *спартакиада, универсиада*; -атик- (rzecz.) – *тематика, проблематика*; -ур- (rzecz.) – *клиентура, инспектура, агентура*. Po pierwsze chodzi o to, że przyrostki te funkcjonują jako takie tylko w językach, z których te słowa zostały zapożyczone. Po drugie nie ma pewności, czy sufiksy zachowują swoje znaczenie po tym, jak po derywacji semantycznej powstają zupełnie inne słowa z analogiczną formą,

¹⁹ M. Dokulil, op. cit., s. 69-70.

np. *аргументация, администрация* (rodzaj działalności), *кавалерия, артиллерия* (rodzaj wojska), *администрация, жандармерия, бухгалтерия* (jednostka organizacyjna). O tym, że w języku rosyjskim można wyróżniać podobne sufiksy, mogłyby świadczyć tylko rodzime wyrazy rosyjskie utworzone za ich pomocą. Tak się stało np. w przypadku sufiksu *-истик-* – *ерундистика*. Problem jednakże polega na tym, że takich słów jest bardzo mało, a te, które są, niekoniecznie oznaczają zbiorowości, np. *шагистика, русистика*.

W niektórych przypadkach znaczenie zbiorowości lub wspólnotowości może być oddawane za pomocą przedrostka: *co-/c-* (rzecz. / czas.) – *содействие, содружество, соединение, совладелец, соединять, собирать, сводить, сбивать*.

6) Relacja / stosunek jakościowy – derywacyjna kategoria niejawnej kwantyfikacji polegająca na wskazaniu powiązania danego obiektu z innym. Najczęściej są to relacje przynależności, podobieństwa, pochodzenia, zaangażowania, zwolennictwa, działalności etc.

W procesach słowotwórczych kategoria ta realizowana jest za pomocą sufiksu:

-ев- (przymiot.) – *слесарев, царёв*; *-j-* (przymiot.) – *волчья, собачья*; *-ин-* (przymiot.) – *бабусин, гусиный, орлиный*; *-евич-* / *-ович-* (rzecz.) – *королевич, царевич, Петрович, Николаевич*; *-евн-/овн-* (rzecz.) – *Николаевна, Борисовна*; *-ич-* (rzecz.) – *москвич, шляхтич, Ильич*; *-анец-* (rzecz.) – *республиканец, ницшеанец, американец, венецианец*; *-ёныш-* (rzecz.) – *зверёныш, гусёныш, детёныш*; *-чат-* (przymiot.) – *бревенчатый, пузырьчатый, репчатый*; *-ист-* (rzecz.) – *очеркист, связист, троцкист, шаманист, уклонист*.

7) Relacja ilościowa – derywacyjna kategoria jawnej kwantyfikacji polegająca na wskazaniu stosunku części do całości lub pełni do cząstkowości.

W przypadku realizacji kategorii części (partytywności) lub jednostkowości (syngulatywności) wykorzystywane są sufiksy:

-ок- (rzecz.) – *мелок, шнурок, листок, волосок*; *-ин-* (rzecz.) – przedstawiciel całości – *горошина, соломина, картошина, кирпичина, песочина*; *-инк-* (rzecz.) – *пылинка, росинка, икринка, пушинка, перчинка, шерстинка*.

Rzadziej do tego celu wykorzystywane są przedrostki:

под- (rzecz.) – *подгруппа, подразделение, подкомплекс, подкласс*; *при-* (rzecz.) – *призвук, привкус*, *про-* (rzecz.) – *прозелень, просинь, прочернь*.

W przypadku zaś derywacyjnego wyrażenia semantyki pełni działania wykorzystywane są wyłącznie prefiksy:

до- (czas. / przysł.) – *допить, долить, дошить, догнать, доучиться, добриться, досуха, дополна, добела*; *за-* (czas.) *заучить, заварить*,

замучить; вы- (czas.) – *вылить, выскочить, вытащить, выделить* (we wszystkich przypadkach znaczenie doprowadzenia działania do końca); *под-* (czas.) – *подкрасить, подсохнуть, подрезать*; *над-* (czas.) – *надрезать, надкусить, надорвать* (w obu przypadkach działanie lub proces wykonywany tylko częściowo); *над-* (czas.) – *надписать, надстроить, наддать* (wykonanie dodatkowej czynności); *пере-* (czas.) – *перелить, перебрать*, (wykonanie czynności w nadmiarze), *недо-* (czas./ przym. / rzecz.) – *недоплатить, недоразвитый, недослух* (wykonanie czynności w niewystarczającym stopniu); *пере-* (czas.) – *перемыть, переучить, переписать* oraz *ре-* (rzecz.) – *редупликация, ремилитаризация, реорганизация, реинфекция* (powtórne wykonanie czynności).

8) Duratywność – kwantyfikacyjna kategoria czynności przedstawiająca ją jako trwanie, ciągłość w czasie.

Wyrażana jest za pomocą sufiksów:

-ыва-/-ива (czas.) – *записывать, учитывать, додумывать, запутывать, обыгрывать; заготовливать, ухаживать, -ова-/-ева-* (czas.) – *голосовать, воровать, бушевать, ночевать, танцевать; -ва-* (czas.) – *вырывать, скрывать, отмывать, нагревать, наливать, успевать; -а-* (czas.) – *спать, копать, плевать*,

jak również postfiksu *-ся*: *делиться, сушиться, кружиться, возиться*.

9) Frekwentatywność / iteratywność – kwantyfikacyjna kategoria czynności wielokrotnej, powtarzalnej, cyklicznej.

Ta kategoria w czasownikach realizowana jest za pomocą sufiksów:

-ыва-/-ива (czas.) – *разбрасывать, слышать, видеть, подпрыгивать; -ва-* (czas.) – *знавать, бывать,живать; -а-* (czas.) – *бегать, скакать, прыгать* lub konfiksu *пере-* (czas.) – *перезваниваться, переписываться, переговариваться*;

W przypadku rzeczowników i przymiotników frekwentatywność wyrażana jest za pomocą przedrostka *еже-* (przym.) – *ежеминутный, еженедельный*;

10) Punktowość – kwantyfikacyjna kategoria jednokrotności czynności.

Realizowana jest poprzez sufiksację:

-ану- (czas.) – *хлестануть, чесануть, заснуть, сплюнуть, скиснуть, глотнуть, замолкнуть, резануть, плескануть; -ок-* (rzecz.) – *шлепок, плевок, щипок*,

lub prefiksację:

по- (czas.) – *посмотреть, поехать, познакомиться, поговорить, позвонить*.

11) Porządek – kwantyfikacyjna kategoria wskazująca na kolejność przestrzenną, czasową lub miejsce w hierarchii systemowej.

W sposób derywacyjny może być wyrażana za pomocą przedrostków: пра- (przym. / rzecz.) – *празык, праслово, прабабушка, правнук*; до- (przym. / przysł.) – *довоенный, доисторический, доимпериалистический, дошкольный*; экс- (rzecz.) *экс-чемпион, экс-министр*; поза- (przym.) – *позавчерашний, позапрошедший, позапрошлый*; пред- (rzecz.) – *предболезнь, предыстория*; после- (przym.) – *послезавтрашний, послевоенный, послевузовский*; под- (rzecz.) *подполковник*, архи- (rzecz.) – *архидиакон, архифонема, архимиллионер*; по- (przym.) – *поминутный, погодовой, почасовой*;

lub konfixsów:

по-н- (przym.) – *посмертный, поголовный, постатейный*; пред-н- (przym.) – *предсмертный, предрассветный, предпраздничный*; пред-ј-/ пред-иј- (przym.) – *предгорье, преддверие, предместье, предзимье*.

Podsumowując niniejsze rozważania, należy stwierdzić, iż kategoria ilości stanowi podstawę wszelkich zjawisk językowych o charakterze linearnym i ma duży wpływ na procesy słowotwórcze. Jako kategoria logiczna oddziałuje ona na specyfikę ich struktury poprzez skojarzenie z ilościowymi procedurami dodawania i odejmowania. Ilościowość zaś realizuje się jako modyfikator kategoriálních treści, a wiele znaków modyfikacyjnych zawiera w swojej strukturze również znaczenie ilościowości, pojmowanej jako informacja o rozmiarach lub wielkości obiektu. W sytuacjach w których ilościowość nie jest wyraźnie zauważalna, występuje ona jako dodatkowa cecha rozpatrywanego obiektu, która modyfikuje znaczenie leksemu nadrzędnego.

Bibliografia

- Baudouin de Courtenay J., *Ilościowość w myśleniu językowym*, [w:] *Dzieła wybrane*, t. 4, Warszawa 1990, s. 548–549.
- Dokulil M., *Teoria derywacji*, Wrocław 1979.
- Grabias S., *O ekspresywności języka*, Lublin 1981.
- Kreja B., *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*, Gdańsk 1969.
- Киклевич А., *Квантификация в системе семантических категорий естественного языка*, [w:] *Притяжение языка. Грамматические категории. Синтаксис*, Ольштын 2009, s. 258.
- Лещак О., *Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики*, Тернополь 1996.
- Нобис-Влязло К., *Количество и количественность в русском языке: ономасиологический анализ*, Тернополь 2017.
- Торопцев И. С., *Словопроизводственная модель*, Воронеж 1980.

Address: Katarzyna Nobis-Wlazło, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa, ul. Uniwersytecka 17, 25-406 Kielce, Poland.